

Te Toa Takitini

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

NAMA 83.

HASTINGS

Hurao 1. 1928.

TE PIHOPA MAORI.

E ki ana te rarangi 3 o te Pire mo te Pihopa Maori:—"Kaua he tangata e whakaingoaia hei Pihopa mo Aotearoa, kia matua takoto rite, ki te whakaaro o nga Pihopa, te oranga mo taua Pihopa" etc.

Kua hui te Komiti Tumuaki o te Pihopatanga o Waiapu, a kua tiroirohia e ratou nga huarahi oranga mo taua Pihopa. Ko ta ratou ripoata kua tukuna ki te Atipihopa i Akarana, a i tenei wa kei te whiriwhiri nga Pihopa tokowha o Aotearoa nei i taua ripoata. Mehemea kei te pai nga huarahi oranga mo to taton Pihopa, tera taton e rongu i enei ra tata kua whakaingoaia he tangata mo tatou.

Ko nga moni enei kua tae mai ki te tari i Nepia:—

		£
Na Ngati Porou		330
Na Reiri Kara		50

380

Ko te awhina a te Tahua Whakamahara ki nga Wiremu he pauna mo te pauna engari ka mutu mai i te £500 i te tan ta ratou awhina, a ko tenei awhina mo nga tau kua e hoki iho i te toru ka marama ai tatou ko te moni e £380 kua eke i tenei tau ki te £760, a kua rite katoa nga raruraru mo te Pihopa tae noa ki te 31 o nga ra o Maehe, 1929.

E te iwi, kanni ra te pai, te mama, o nga whakahaere.

NGA MOTEATEA.

Kua oti te perehi o nga Moteatea hei pukapuka wehe, ara he maramara rere no nga waka maha o Aotearoa, he mea kohikohi e A. T. Ngata. He tino taonga te pukapuka nei, he mea perehi i raro i te mana o te Poari Whakapapa. Ko te utu 7/6 mo te pukapuka kotahi. E 90 nga waiata. Me tuku nga ota ki a Te Rau moa. H. R. H. Balneavis, Parliamentary Buildings, Wellington, ki Te Etita, Toa Takitini, Box 300, Hastings ranei.

He mea Panui e Rev. F. A. Bennett, he mea ta e te Cliff Press,
Queen Street, Hastings, H.B.

Registered at the G.P.O. as a Newspaper

TE TOA TAKITINI

Te Utu mo te Pepa 10/- i te tau,
Me penei nga reta "Te Toa Takitini," Box 300, Hastings

804

TE TOA TAKITINI.

Hurac 1, 1928.

HUI A TE KOMITI TUMUAKI OTE HAHĪ O TE TAKIWA O TAURANGA. Hune 11th, 1928.

KO te Mane te 11 o nga ra o Hune te ra hai whakahaerenga mo nga take a te Komiti Tumuaki, engari i whakaarotia kia tu he Karakia nui ki te whare Karakia i te Pahou, no reira ka karangatia rā minita me nga mangai-reimana o nga Pariha o to takiwa o te Atirikonatanga o Tauranga kia tae ki te Pahou i te Hatarei te 9 o nga ra.

Ko te tino take hai whakahaere ma te komiti ko te moni oranga mo te Pihopa Maori kua taumoutia nei mo te Atirikouatanga o Tauranga e £250 mo ia tau. Hai whakamarama ki nga Pariha o roto i taua Atirikonatanga i te ahua o te wehewehenga o taua moni, ka whakaarotia kia whakatakototia ki mua i nga tangata o ia Pariha o ia Pariha mei kore e oti tera take i mua o te taenga ki te Hui a te komiti Tumuaki.

I te 11 o nga haora i te ata o te Ratapu te karakia nui i te whare-karakia, me te karakia hoki o te Hapa a te Ariki. He karakia nui rawa tenei ki tenei pariha. Nuku atu i te 30 nga tangata tango hapa. I konei katoa nga wahenga maha o Matatua. Kaore he wehenga i tenei ata, Katorika Mihingare, Ringatu Kotahi tonu.

Ka mutu te Karakia, a, i muri hoki o te kai ka hui ki te Merae ka whakatakototia te kaupapa wehewehenga ki nga pariha o te moni e £250 0s 0d. He roa te whakamarama a Wiremu Kingi i te timatanga o te whakaaro kia whiwhi te Iwi Maori i tenei taonga nui i te Pihopa, a, te Kaupapa e tu ai tera tu-tangata ma te rite he oranga mona Kāua e iti iho i te £500 i te tau. Te mutunga o te whaka marama ka panuiti a te wehewehenga o taua moni penei:—

				£
Pariha o	Ohinemutu	..	..	100
"	" Te Ngae	..	..	50
"	" Te Puke	..	..	40
"	" Whakatane	..	..	30
"	" Ruatoki	..	..	10
"	" Taupo	..	..	20

250

Kaore i tino roa te whakahaerenga o tenei take ka tatu pai. Engari i whakamaramatia ano ko te Poari Tiaki o te Arawa hai puna i te moni nei, mo nga tau e rima.

Ko te waahi miharo o te take nei ko te urunga mai o nga Katorika o nga Ringatu ki te awhina mo tenei take. Kia ora Koutou enei Hahi i waenga ia Matatua.

Raimona Heretaunga, Komiti, Hekereari.

Note Mane te 11 o nga ra o Hune, 1928, 10 a.m. Ka puare te Hui. He inoi imua i te whakahaerenga o nga mahi.

Atirikona Tiatetene.

Tiamana.

Rev. Manihera Tumatahi

Te Ngae

„ Ropere Tahuriorangi

Ruatoki

„ W. A. Te Waaka

Whakatane

„ E. M. E. Te Tikao

Ohinemutu

„ Paora te Muera

Taupo

Wiremu Kingi me Heketoro Hikairo

Ohinemutu

Tiakiawa Tahuriorangi

Te Ngae

Raimona Heretaunga

Te Ngae

Paora Rangiaho

Ruatoki

Hemi te Uara

Te Puke

Kereopa Hotene

Whakatane

Tomika Tutahi

Tauranga

Ka panuitia nga korero o te Hui ki te Puke—

ka whakapumautia—

WHAI-KORERO A TE TIAMANA.

He whakamihhi ki te tuunga o te Hui a te Komiti Tumua ki te takiwa o Whakatane, he tohu tenei kei te ora te ahua o nga mahi ki te taha-wairua.

He tino whakamihhi mo tenei huinga ki konei ka whakahaere nei i tenei tino take nui whakaharahara mo te Pihopa Maori. He honore ki te Iwi Maori, he painga ki te Motu Katoa o Aotearoa. Ko te wa tenei e tutuki ai nga whakahan a nga Kai hautu e karanga nei, mai o te wa ia Mohi, kia kokiri, Kia ahu whakamua. Whakarerere ki muri te whenua o te taurekarekatanga. Kei roto i o tatau ringaringa inaianei te mea maana e whakakaha, a ma te Wairua o te Atua tatan e awihina i tenei take nui:—

Paora te Muera:—E motini ana ko Puata-ata Grace hai mangai-reimana mo Taupo. Tautoko Katoa.

Wiremu Kingi:—Emotini ana kia Heketoro Hikairo hai mangai-reimana mo tetahi waahi o te Pariha o Ohinemutu.

Paora te Muera:—Tautoko, Whakaaetia ana.

MANGAI-REIMANA KI NGA HUI HINOTA.

Wirimu Kingi:—Ko maua ko Tiweka nga Mangai-Reimana o te Atirikonatanga o Tauranga. E whakaaro ana kia tukua tenei tuunga ki era atu wahanga o tenei Atirikonatanga.

Tiakiawa Tahuriorangi: E motini ana Ko Wiremu Kingi me tutonu i tona tuunga Ko to Tiweka Anaru e tuku ki te taha moana nui (Bay of Plenty). Tautoko Katoa.

Te Waaka:—E motini ana ko Tuiringa Tawera hai whakakapi i te tuunga o Tiweka Anaru mo nga hui Hinota.

Ropere:—Tautoko. Whakaaetia ana.

PARIHA O TAURANGA.

Tomika Tutahi. E whakaatu ana ki te hui i te mamae o tona ngakau mo te ahua o te Hahi i roto o Tauranga. Ko ia

anake te morehu, e tono aua kia tere te whakaaro i tetahi tikanga e hoki mai ai a Tauranga ki te Hahi. E tumanako ana kia tere te whakaaro i tenei take.

Tiamana. Kai te mihi te ngakau ki te ahua o Tauranga e tumanako atu ana ki a awhinatia mai tenei take. Ko taku kupu i te Puke me tuku he mihana ki Tauranga. Otira kua tata te wa e tu ai te Pihopa Maori, maana nga whakahaere e whakatakoto mo tenei take. He nui te koa o te ngakau mo tenei take kna takoto ki tenei hui.

PARIHA O TAURANGA (Continued).

Rev. Mohi. Tino nui tooku aroha ki te ahua o te Hahi o Tauranga kai te mate, engari kei te ora ano nga putake ko te ngaki anake te mea hai hoatu.

Ko te tino mea nui me whakanoho he minita ki reira.

Tiamana: Ko te take kore minita mo Tauranga i mua ake nei he kore minita he kore moni hoki. Ko tenei take me tuku a motini mai, me ata whakatakoto nga kupu kia marama i tenei huinga ka tuku atu ki te Pihopa.

Te Manihera. E whakaae ana ahau ki te haere ki Tauranga mo tetahi wa ki te awhina in Tomika Tutahi.

Tiakiawa. Ko Tauranga te putake o tenei takiwa, a kai te mate na reira e tika ana kia tere te awhina, e whakaae ana an me tuku tetahi o nga minita ki reira. Ko tetahi e haere i tetahi wa, ka hoki mai tetahi o nga minita ka haere atu Ko tetahi:—

Whakaae Katoa kia awhinatia a Tauranga.

MONI O TE PARIHA O WHAKATANE.

Rev. Waaka. E patai ana mehemea kai te pewhea te moni i tuku na atu e te Hahi o Whakatane Kia te Manihere—(Rev. George Maunsell) i te tan 1897. Ko te moni £140 hai oranga minita.

Tiamana. Me uiui tenei take.

ORANGA MO TE PIHOPA MAORI.

Wiremu Kingi. E motini ana ko te wawahanga o te moni e £250 oranga mo te Pihopa Maori. Kia whaka-tuturutia e tenei huinga.

				£
Ohinemutu	..	..	..	100
Te Ngae	..	..	..	50
Te Puke	..	..	..	40
Whakatane	..	..	..	30
Ruatoki	..	..	..	10
Taupo	..	..	..	20

£250

Rev. Paora te Muera i tautoko whakaaetia ana.

NGA RARURARU O NGA MEMA E HAERE ANA KI NGA HUI A TE KOMITI TUMUKI.

Tomika. E patai ana me hemea pehea te whakaaro o te Komiti Tumuaki ki nga rarurau o nga mena e haere ana ki nga hui a te Komiti Tumuaki.

Tiamana. Kaore e taea te whakaaro i tenei wa, ma ia Pariha ano te tikanga mo tona mema.

1.30 p.m. I tenei wa ka tu ko Wiremu Kingi hai Tiamana mo te Hui.

Rev. Mohi. E motini ana kia kimihia te kante o nga tangata o te Hahi i roto i ia Pariha i ia Pariha.

Rev. Paora te Muera, Tautoko. He nui te korero mo tenei take. Katahi ka whakatikatikatia te motini—Kia penei.

Mohi. E motini ana kia waiho ma ia minita o ia Pariha e whakatakoto mai he Ripoata ki te Hui a te Komiti—Tumuaki te tokomaha o nga tangata o roto o ia Pariha o ia Pariha.

Tiakiawa, Tautoko. Whakaaetia ana.

Rev. Mohi. E motini ana mehemea ka whakaaetia mai ki Rotorua te waahi e whakapangia ai te Pihopa Maori. Me tu te hui a te Komiti i mua mai o tana ra.

Hikairo, Tautoko. Whakaaetia ana.

Rev. Mohi. E motini ana ko te wehewehenga o te moni e £250 kia tukua ki roto i te Nupepa Pakeha. Whakaae Katoa.

Hikairo. Emotini ana kia puta he mihi ma tenei huinga o te Komiti Tumuaki ki te tangata whenua mo te nui o te manaaki ki nga mema o te Komiti.

Rev. Paora, Tautoko. Tautoko Katoa.

HUI A TE KOMITI TUMAKI

o te

Atirikonatanga o Haki Pei.

NO te 14 o nga ra o Hune ka tu te Hui a te Atirikonatanga o Haki Pei ki Omaha. I tae katoa mai nga mema, ko Rev. H. Huata me Mr P. H. Tomoana anake nga mea i ngaro atu. He tokomaha nga kaumatua hapai i nga tikanga o te Hahi i tae mai o tena pariha o tena pariha. I te ngaro o te Atirikona i te ata, noho mai ana ko Peneti te tiamana. Whakaritea ana ko nga take o ia Pariha e whakahaere i te ata, a ko nga take whanui mo muri o te tina.

Ko nga take enei i whakahaeretia:—

(1) **Pariha o Moteo.**

I whakaaturia kua oti te whare-karakia o Tangoio engari e whanga ana ki tetahi wa tika ka whakapuare ai. I whakaatu te Kai-tiaki-moni ko te nama kei runga i taua whare hui katoa £232 7s. 6d., ara hui atu ki te £23 mo nga tuuru. I whakaatu a Peneti i nga korero mai a Titi Giffedder ki a ia mo te taenga atu o tetahi tangata ki a ia tono atu kia waiho te whenua me te whare hei

whare-karakia mo nga Hahi katoa. Te utu a te Tiati kua oti ke tena wahi te tapae ki nga kai-tiaki o te Hahi Mihingare o te Pihopatanga o Waiapu. Ko te tononga ki te Kooti Whenua Maori no te 3 o nga ra o Aperira 1917. Ko te Tiati ko Kiriwheta. engari ko te whakamananga no nga ra o Hepetema o taua tau ano a ko te Tiati ko te Tiati tumuaki, ara ko Chief Judge Jones. I whakakitea e te Kai-tiaki-moni o te Pihopatanga te taitara kiri-hipi whakawhiti i taua whenua ki raro i te Kaitiakitanga a te Hahi. No reira kaore tera wahi e taea te whakarururu e te tangata.

Paahitia ana te motini e mau ake nei:—

“Kia tuhia he reta e te Hekeretari o te Pihopatanga ki a Repanga Tupara, whakaatu ki a ia, kua whiriwhiri te Komiti Tumuaki o te Atirikonatanga o Haki Pei i tona ahuatanga e whakahaere tikanga nei ia mo te whare karakia i Tangoio, a kua whakamutua e te Komiti tona turanga hekeretari mo te Komiti Hahi, a ko nga moni katoa i kohia e ia mo te whare-karakia mo nga taonga ranei o roto, me era atu moni i runga i te ingoa o te Hahi, me mau e ia ki te Hekeretari o te Pihopatanga i Nepia i roto i nga ra tekau-ma-wha.

MO TE WHARE-KARAKIA O TANGOIO.

“Kia waiho ma Peni Hakiwai e uiui ki nga tangata o Tangoio o Petane nga moni e takoto ana mo te Whare-karakia i Tangoio, me te tonu atu kia mauria atu ki te Kai-tiaki moni i te Tari hei whakarite atu i etahi o nga taumahatanga o taua whare.”

“Kia whiriwhiria mai e nga tangata o Tangoio o Petane te wa e rite ana ki a ratou hei karangatanga hui hei whakapuaratanga i taua whare.”

(2) **Pariha o Mohaka.**

I whakaatu a Netane Nehemia kaore he mahi nui o te pariha i tenei wa, kaore hoki he mea hei ripoata. Kaore te Mothers Union i te mahi inaianei.

(3) **Pariha o te Wairoa.**

I whakaatu a Rewi Tamehana kaore he take o tenei wahi e kiia ai he pariha inaianei, i te mea kua kore rawa he mihingare e tenei wahi. Toko-ono ano pea nga kaumatua mihingare e mau nei.

Mo te Hooro: I whakaatu a Peneti ki tana rongo ko te tiiti o te whenua i tu ai te hooro kei runga i te ingoa o te Haahi, ara hei painga mo te Haahi Mihingare. Engari kaore ano he tangata o te Hahi kia kite i taua tiiti, a kaore hoki i te mohiotia e te tari kei whea taua tiiti e takoto ana.

Motinitia ana:— No te mea he nui tonu te moni a te Haahi i whakatakoto ai hei hanga whare-minita mo te Wairoa, a whakapaua ketia ana taua moni mo te hanga i

te hoo-ro, ko te whakaaro o tenei komiti, i te mea kaore he puna marama mo taua moni, me tuku tenei take ki roto i nga ringaringa o te roia o te Hahi, maana e uiui, mana e rapu nga tiiti, ka ripoata ai ki te Hekeretari o te Pihopatanga o Waiapu.

Mo te Pariha o Te Wairoa: Motinitia ana:—E whakaatu ana tenei Hui ki te Pihopa ki to ratou whakaaro kei te ngoikore rawa nga whakahaere a te Hahi i roto i tenei Pariha.

Ko to ratou whakaaro e penei ana:

- (a) Kia wehea mai a te Wairoa i te Pariha o Mohaka.
- (b) Kia whakataka a te Wairoa ki raro i nga takiwa Mihana.
- (c) Kia whakaritea he minita hei nobo tuturu ki te Pariha o te Wairoa.

(4) Pariha o Nuhaka.

I whakaatu nga mangai o tenei pariha, kei te pai nga whakahaere me nga mahi. Mehemea i rite mai te awhina a Te Mahia kua eke tenei pariha ki te rooru honore o nga "self-supporting" pariha.

Whakahaere mihana. I whakaatu a Wi Pere Mataira kei te hiahia nga tangata o tona pariha kia tae atu a Peneti i te timatanga o nga ra o Hurac ki te whakahaere Mihana. Kua whakaae a Peneti. (Ko nga ra kua rite mo te mihana. Hurac 8-14).

(5) Pariha o Waipawa.

I whakaatu a Mr Pilson te Kai-tiaki moni, hui katoa te moni hei utu mo te whare-minita £735.

Hui katoa te moni kua takoto £669 10s. 3d. Ko te toenga atu £65 9s. 9d.

Motinitia ana:

Kia whakamana te kai-tiaki moni ki te tango mai i te moni £65 9s. 9d i te putea oranga minita o te Pariha o Waipawa, hei whakarite i taua nama, a hei te wa e whiwhi moni ai te komiti hanga i te whare-minita, ka whaka hoki ai taua moni ki te putea oranga minita.

(6) Nga Komiti Hahi.

Ko nga komiti Hahi enei e mau ake nei mo tenei tau ki 31 3 29.

Pariha o Moteo: Mo Omahu: Bob Tutaki, Pita Tiopira, Turi Tanguru, Tame Kopu, Ratima Nuku.

Mo Moteo: Koti Wepa, Hikateko Tautahi, Hune Rawiri, Matenga Kaihaere Merata Kurupo, Reihana Karaha, Raniera Hira.

Mo Wharerangi: Nirai Aporo, Te Hau Porourangi, Tarati te Hoata, Apikaera te Hoata, Joe te Hoata.

Mo Waiohiki: Kurupo Tareha, Dick McGregor, Kapi Tareha.

Mo Petane me Tangoio: Temuera Puna, Adam Pohio, Hami Tutu, Rangi Tutu, Rangi Moa.

Mo Te Haroto: Te Raroa Sullivan, Pire Pataka, Rapi Hunia

KOMITI HAHĪ PARIHA O WAIPAWA.

Mo Waipawa: Ihaia Hutana me Pura Logan.

Mo Porangahau: Hemi Rapaea me Henare Edwards.

Mo Takapau: Aritaku Maaka me George Heperi.

Mo Dannevirke: H. M. Tatere me Hare Pine.

KOMITI HAHĪ PARIHA O TE WAIPATU.

Mo te Waipatu: P. H. Tomoana, Hare Nepe, me Panapa Tuari.

Mo Te Kohupatiki: Ihakara Rapana, Te Hore Chadwick, Pire Hami me Riri Potaka.

Mo Te Pakipaki: Pohe Hemi, Hakopa, Poki Mohi, Huri-kino Kerekere.

Mo Te Hauke: Hori Tupaea, Raniera Ellison, me Tawhi.

Mo Waimarama: Ture Gillies, me Miki Thomas.

(7) **Minita Awhina.**

I whakaatu a Peneti kua rite a Rev. Ra Rangiaho hei awhina i a ia kia watea ai ia ki te awhina i nga Pariha o te Pihopatanga.

(8) **Mema mo te Hinota Nui.**

I whakaritea ko Hori Tupaea raua ko Henare T. Hutana hei mema mo te wahanga Maori o te Atirikonatanga o Haki Pei ki te Hinota Nui o te Pihopatanga o Waiapu. Ka mutu i konei nga take whaiti mai ki nga Pariha o tenei Atirikonatanga.

(9) **Te Pihopatanga o Aotearoa.**

I whakamaramatia e Peneti nga whakahaere mo tenei take, mai ano o te hui a te Hinota Tianara i tu ra ki Poneke, me te hui a Te Arawa i Maketu, me te Hui a te Tai Rawhiti i Whangara.

Ko nga motini enei i paahitia:—

(10) **Mihi ki te Hinota Tianara.**

E tono ana tenei hui kia tukuna atu e te Pihopa o Waiapu nga mihi a nga Maori o tenei Atirikonatanga ki te Atipihopa me nga mema o te Hinota tianara mo ta ratau whakaaetanga ki te inoi a te iwi Maori ki tetahi Pihopa Maori mo ratou. Ko te whakaaro o tenei Hui tera e whakaohongia te mahi a te Hahi i roto i te iwi Maori i runga i tenei whakaaetanga.

(11) **Mihi ki a Ngati Porou.**

He nui te mihi o nga mema o te Hahi o tenei Atirikonatanga ki te kaha o Ta Apirana Ngata ki te arahi haere i te take Pihopa Maori i tutuku pai ai, me te nui hoki o te mihi ki a Ngati Porou katoa e awhina nei i te kaupapa moni kua rite nei i a ratou anake te oranga mo te Pihopa tae noa ki nga ra whakamutunga o Maehe, 1929. Kia nui nga manaakitanga ki a ratou mo to ratou aroha ki nga iwi o te Motu.

(12) **Mihi ki te Pihopa o Waiapu.**

He nui te mihi ki to tatou Pihopa mo tona aroha pumau

Mohi te Atahikoia.

*No te 30 c Hune, 1928, ka moe i te
moenga roa.*

KUA MATE A MOHI

“Heretaunga takoto-noa!”

Haere ra e Mohi Te Ata-i-hikoia! Haere me ou nunui me ou rarahi! Whakawhiti atu i Te Au-toia, i Te Au-kumea! Haere atu i runga i te ngakau i hopongia e Te Hinengaro, e te whakaaro tangata kia noho tonu mai koe te morehu o nga Kaumatua o roto o te riu o Heretaunga, hei pari-karangaranga i waenga nui i o tamariki i o mokopuna me te iwi, kei pakipakia e nga hau kaha, e nga tupuhi o toto o Te Ao Hou, i takea ake nei i te wa e kiia nei ko Te Rau Tau Hou a to tuakana a Tamahau Mahupuku. Haere e koro! Ka whaiti atu i a koe to koutou rarangi Rangatira, o Te Ao Tawhito, na koutou nei i tua nga tumatakura o Te Ao pouriuri, o Te Ao potangotango i tua nga huarahi, i tohutohu te hunga ri-riki, i peehi nga huarahi poka ke, i arahi te hinengaro ki te rauhi i nga Hua Atahua o Te Whakapono Karaitiana.

Kei te pai tohou haeretanga; e haere ana i roto i te ringa kaha o Te Koroheketanga e kiia ra—E whitu tekau nga tau mo te tangata, a ki te whaikaha rawa ka tae ai ki te waru tekau. E waru tekau-ma-ono ra te whanuitanga ringa i homai kia koe. Na te aroha ka kaiponutia kia noho tonu mai koe i a matou!

“Te Hautu o Te Waka! Te Whakaruru-hau! Haere! Haere! No Hune 30 o nga ra ka hemo a Mohi! E Aotearoa, E Te Waipounamu, e koro ma e kui ma i Wharekauri, e nga Maori i ruia ki Te Moana-nui-a-Kiwa, ko te paunga atu tenei o nga morehu kaumatua o Ngati Kahungunu timata mai i te upoko ki te hiku o te ika nei. Ka tika ai tenei ki-Ko nga tamariki, ko nga mokopuna, ko te iwi tenei ka mahue iho nei no roto katoa i Te Ao Hou, ka noho pania nei i roto i a ratou karanga-ranga a nga Koroua ki nga Taitama, ki nga Taitamaa-hine!

Ko Te Mohi nei no koutou! Tuturu rapea no koutou! Kowai koia te marae e ki ake kaore i rangona ake te haruru tapuwae te kaeaea-waha, te kohimuhimu-a-puku, o Mohi, a Mohi, kia Mohi, mo Mohi? Na reira ka mahara ake kia whakatu kia koutou kua riro to matou kaumatua ki ona matua ki ona hoa kaumatua kua haere atu ra i mua i a ia.

No nga ra i a Te Moananui, i a Tareha, i a Karaitiana, i a Te Hapuku, i a Renata Kawepo, i a Kaiwhata, i a Te Ropiha, i a Henare Tomoana, ko Te Ua-mairangi rana ko Mohi nga taitamariki e takawaenga ana i raro i a ratou, e hopu haere ana i nga kupu me te ahuatanga o te whawha i te Mana Tangata, me Te Mana Atuatanga.

No nga wa e houkura ana te mana matua ki te tamaiti, ka akona tenei tamaiti ratou ko etahi kia whakaactia te hiiritanga

a nga tohunga Maori ki runga i a ratou, he whakaaro ki nga mahara rereke kei etahi wahi o te motu e tupu ake ana hei huna i te morehu tangata o nga kawai rangatira i roto o Here-taunga.

Ka puta te whakaaro whakatu kingi Maori, ka whakaturia nga pou haki (he nui te ingoa) ki Tepawhakiro. Te Wai-ohiki ki Pakohai. ki Wheturaririki, ko te kupu he whakawhaiti kia kotahi ki raro i taua whakahaere. Ka wahi-rua a Here-taunga i taua wa. Ka tohe a Te Kawepo me Kaiwhata kia romia atu te iwi whakakeke. Ka puta te kupu a Karaitiana. a Tiakitai, a Te Harawira a Noa kia rangimarie. Ko Mohi ano te tamaiti i tino tautoko i tenei whakaaro pai. Ina ra i pai ai, e rua tau i muri mai kua whakaae katoa te iwi ki te whaka-whirinaki ki te ture i raro i Te Tiriti o Waitangi. Ko nga atua Maori i homai ki roto i taua mahi i pehia nei e Mohi ma ko Rura raua ko Riki: ka whakaturia nei nga niu, ka whakairia nei nga haki hei whakahonoretanga hei koropikotanga ma nga 'purchurehu.'

Ahakoa kaore a Mohi i uru ki roto i nga Whare Wananga, engari i noho tonu ia i raro i nga kaumatua i uru ki roto i aua Whare Maire, na reira hoki me te pakari me te marama ki nga kupu whakatakoto me nga mahara tautuhe i roto i te miteru, me te whakataki i te kawai tangata.

No nga ra o Te Komiti Takiwa koia te tiamana tuarna i muri mai i a Henare Matua. He ropu tino nui te mana o tenei i aua ra, o muri mai i te 1880.

I noho ia ki roto i nga komiti huihua noahio i whakahaeretia ki Poneke i nga wa e tu ana te paremata timata mai i a Te Karimana. Paranihi. Hetana, tae mai ki enei paremata o muri nei.

Ko Mohi hoki tetahi o nga kai-arahi i Te Mana-Motuhake-tuturu, i roto i nga ra o Te Kotahitanga, e tohe ana tetahi taha hei Te Mana-Motuhake ngawari. Koia Te Riira o Te Apitahana. I mauria e tona kawanatanga te ahua o te whakamaoritanga o Te Tiriti o Waitangi, i runga i ta ratou i kite iho ai, a i tono hoki ia kia pootitia ia e nga iwi o Te Tairawhiti mo Te Tiriti o Waitangi te take. He nui tonu te iwi i tautoko i a ia. E rua ona whakaaritanga kia uru ia ki taua tuunga mema.

Itae ia ki nga hui nunui katoa o te motu, mai i Te Rerenga Wairua, 1891 ki 1901, ki Taranaki kia Te Whiti kia Tohu, ki Whanganui, ki Parikino, ki Te Waipounamu me nga hui nunui a te iwi pakeha i Akarana Weringitana, Christchurch, me nga hui nunui katoa o Te Tairawhiti.

Koia hoki tetahi o nga mema tuatahi a nga Kai-tiaki i Te Tahua Moni ma nga Hoia Maori o Te Tairawhiti.

Koia ano hoki tetahi o nga mema o Te Komiti whakahaere whakapapa i tu ki Taboraiti me Wairarapa.

Tetahi wahi o te kaha o te whakaturanga i Te Whare Karakia Kohatu i Te Pakipaki, me te Whare Karakia i Waimarama na Mohi. Koia ano te Kaumatua na ana i whakamanuhiri a Pihopa Ataria o Inia i te taenga mai ki te whakapuare i te Whare Karakia i Te Pakipaki.

No nga ra o muri nei ka huri ia ki te tautoko i te tikanga Ratana me Te Hahi ano hoki, a he nui tona awhina, whakakaha hoki i nga tikanga o Te Whakatuunga i Te Temepara Tapu ki Ratana, a tae mai ki tenei ra, haere atu ana ia ki tona Kaihanga i raro i tera whakapono. Otira ahakoa te rawahotanga o etahi, ngaro atu ana te ahua tutetutenga i te tangi me te aroha ki tenei morehu Kaumatua, te whakamenenga o to ratou rarangi ka riro ki te po.

I whakahualuatia nga apakura nunui o roto o Heretaunga ki runga i a ia. Kotahi ano te taonga ko te aroha, i kiia ai e Ihaia Hutana i runga i ana poroporoaki, ko te hinengaro anake o Mohi me tona (Ihaia) i kore e taea raua te whakawhitiwhiti. Haere me tou hinengaro me tou whakapono, i roto i te aroha, te taonga atahua i waenganui i ou mahara me oku, naana nei tatou ko o tuakana i whakawhaiti ki raro i te Maru o Te Kaihanga.

“Heretaunga Takoto noa!”

He tangi nui tenei mo Te Moananui kaumatua mo nga whakaaro maharahara he mea Rahunga-i-te-Rangi nga tokotoko wero i te kaumatua nei. No tenei ra ka tangihia ki runga i a Mohi.

*Heretaunga takoto noa,
Kei hea ra ia koutou na?
Mo to kuaretanga e hiiika,
Te tahu ai koe i te ahi o te tuarongo!
Ko Maikuke, ko Kairangi tera,
Kei Matahiwi e takoto ana!
Kia haramai ai te rakau a te atua,
Kia hia i Te Mataihē-nui-a-Tune!*

*Taku manawa i roto ra,
Rere ake ana kei taku ihu!
Na te karanga e pa mai nei—
“Ka maunu ra ia Te Taniwha nei i tona rua!”*

Haere e Mohi! Haere! Haere! Haere! He mea ata whakakoromaki koe, omangia nei e koe tau oma whakataetae. Kua whawhaitia e koe te whawhai pai! Otira ko te ngakau marum, me te roimata kia Nereta raua ko Tangiora me a raua tamariki Pita. Whakaiti. Te Akonga, Pokirangi, Harata me Rumatiki hui atu ki nga mokopuna Na o karanga maha i roto i Te Riu o Heretaunga. (P. H. Tompau).

ki te iwi Maori o tona Pihopatanga mai ano o tona tuunga hei Pihopa a tae noa mai ki tenei wa. Otira ko te tino hua nui o tona aroha ko ana whai-korero kaha mo te Pihopa Maori kia whakaaetia, e te Hinota Tianara.

(13) Mihi ki a Atirikona Hapata Wiremu.

Kaore he kupu pai e kitea hei whakaatu i te nui o te mihi me te aroha ki to tatou matua ki a Hapata mo tona kaha me tona mohio ki te arataki haere i te take mo te Pihopa Maori i a ia i whakahaere nei i te Pire i te aroaro o te Hinota Tianara. Apiti ki tera kaha ona, ko tenei kaha e whakahaere tonu nei ia i nga kaupapa huihua e tu tika ai, e tu kaha ai te Pihopatanga o Aotearoa. E tino mohio ana tana iwi Maori na te Atua tenei aroha tenei kaha i homai ki a ia. Tenei kua tau mai ki a ia te wairua aroha o ona koroua, te hunga naana i kauwahu tuatahi te maramatanga o te whakapono ki runga ki te iwi Maori.

(14) Mihi ki a te Arawa iwi me te Poari.

Tenei nga Pariha o Heretaunga kei te tuku atu i a ratou mihi ki a Te Arawa iwi, me Te Arawa Poari, mo to ratou kaha ki te awhina i te take mo te Pihopa Maori. Otira ko te mihi nui rawa ko te awhina a te Poari o Te Arawa i te £250 i te tau mo te orange mo te Pihopa. Kia ora a Te Arawa iwi me tana Poari.

(15) Orange Pihopa ma Heretaunga.

Kia whakaritea kia £125 te moni ma nga Pariha o tenei Atirikonatanga i tenei tau mo te orange o te Pihopa Maori. Me whakaae kia £25 ma tena ma tena o enei pariha. ara. Waipawa. Waipatu. Moteo. Mohaka me Te Wairoa. Nuhaka.

(16) Te Wahi Hei Momotu i te Pihopa.

Hei tohu mo te ngakau whakawhetai ki to tatou Pihopa me tuku atu ki a ia te tikanga mo te wahi hei whakata-punga i te Pihopa Maori.

Ka mutu nga mahi a te Hui. Na Ihaia Hutana etahi mihi tino pai ki te hui, he whakakaha nana i te mea ka riro mai nei te Pihopatanga.

HUI TAKUTA KI HAMUTANA.

(Nama 2.)

T. Wi-Repa.

TE HIGH SCHOOL O ROTORUA.

He Kainga a Rotorua no nga mea whakamiharo: "Nga wai koropupu." nga puia, nga puna mataotao, me nga wai ratarata. Hei nga rahui i Te Whakarewarewa, me Kuirau, nga momo taonga whakamiharo katoa: te mamaoa e horu ana, te waiwere e puha ana, te paru mahana e tōhī ana, me nga wai koropupu e rere tahi ana me nga wai matao. He mea whakamiharo

enei. Otira, kei runga noa atu o te whakamiharo: Kaore hoki e taea te meiha te hohonu me te tiketike o te miharo ki enei mea katoa. Na te Atua enei i hanga, i homai, hei puawai, hei whakapuaki i tona mana i te ao nei. Ka ngenge te hine-ngaro tangata i te miharotanga ki enei taonga a te Po. No reira pea i hoha ai; a, ka kapo ki te kaupapa o enei taonga. Engari ko nga mea nunui a te tangata i mahi ai, e tika ana kia miharotia, a, e taea hoki te meiha te hohonu te tiketike me te whanui o te miharo. No tatau hoki te tangata. Ko ana mahi katoa e tirohia atu ana he mahi na te tangata. No reira mihia nga mahi a te hunga i poka ke i a te nuinga o te tangata. E mihara ana au ki te High School o Rotorua. Tona hanga, ona mahita, nga mahi e whakaakona ana ki reira, kaore i rereke, i poka ke ranei i etahi atu kura o taua karangatanga. Ko te kakano i onokia e nga kaumatua o Ngati-whakaue, a, tipu ake ai ko taua kura te mea whakamiharo. No te tau 1883, ka tukua a Rotorua e nga rangatira o Ngati-whakaue hei taone. Ka motuhia i reira te wahanga i timata i te Teihana Rerewe tae mai ki te Grand Hotel hei rahui kura. I enei tau e rua ka hori nei ka whakakorikoria te take, whakatu High School mo Rotorua. Kaore i whakaaetia e te Tari o nga kura. Ka tohe nga pakeha o Rotorua, ka maro tonu mai te kawanatanga. Katahi ka puta te whakaaro i nga morehu o Ngati-whakaue mo te rahui kura i tukua ra e o ratau pakeke. Ka tirohia, kua oke nga moni ki te £12,000. Ka whakaputaia ta ratau kupu, kia tukua tenei moni hei hanga High School mo nga tamariki o Rotorua, pakeha, Maori. Ka hangaia te High School nei, e tu mai na i runga i ona eka whakapaipai tekau ma iwa. Kaore he hereni ketahi a te kawanatanga i taka mai mo tenei taonga nui whakaharahara. Kei runga i te kohatu o te kokonga te tuhituhinga he hua tenei no te tuku a nga rangatira o Ngati-whakaue. He rakau whakairo kei te tomiokanga atu. E ki ana a Taiporutu, ko tenei tuku hei puni i nga wahia korero paruparu o te pakeha. Kaore he utu o nga tamariki o Ngati-whakaue i te whakaakona ki tenei kura. Kotahi o nga mema o te Poari whakahaere no Ngati-whakaue. E whakapumautia ana tenei e te Paremata mo ake tonu atu. Inaianei tonu kua puhake te kura nei i te maha rawa o nga tamariki. Kua hiahia kia whakarahia. Ia au e whakaputa nei i toku miharo mo tenei whakaaro o nga kaumatua nei, ka tapiritia atu ano te mihi mo to ratau marama ki te kite mai i te ahua o enei ra.

TE AHUWHENUA O TE IWI.

Taku titiro ia au i haereere nei i Waenganui i o tatau iwi, kai te hihiri te Maori ki te ahuwhehua. I Te Rotoiti ka tohunga mai e Taiporutu, nga whenua o Ngati-Pikiao kua oti te wawahi hei mahinga kau miraka ma nga mea pirangi o tena hapu o Te

Te rongoa tuatahi mo te mare mo te matao mo te puru
WOODS' GREAT PEPPERMINT CURE.

Arawa. I maketu ka kawea au e Tai raua ko Raniera Kingi kia kite i te paamu miraka kau a Te Arawa. Ko te Poari o nga roto kei te whakahaere. I konei nga momo poaka katoa: Tamworth, Devon, Berkshire, large and small white Yorkshire. I wini i nga poaka o tenei paamu nga paraihe katoa o te show o Te Puke. Mehemea ana etahi "Kakatu" Maori e pirangi ana ki te poaka, me hoko mai i tenei o a tatau paamu. Me whakamatau te Maori "Kakatu" ki te hokohoko mai i a ratau "whaka-kakatu." Ko Tuhoe, ko ngati-Awa, ko te whakatohea kei te "mahi miraka" ano. Kua mahue ia Ngati-Hokopu tona marae a Whare-o-toroa. Kei nga paamu katoa e mahi ana. He maha nga mea "mahi miraka" kei Te Wairoa, me Nuhaka. Kei a Ture Kara raua, ko Kingi Winiata nga paamu poaka whakapaipai o Te Wairoa, pera me ta Te Arawa. Me ahu ki konei etahi "kakatu" o te Tai Rawhiti hoko poaka aj. Kei Turanga etahi tangata "mahi miraka." Otira ko te ahuhenua nui o Turanga ko te kaporeihana o Mangatu i raro i te komiti o Te Aitanga-a-Mahaki. He whenua nui tenei kanui te pai o nga whakahaere a Tutepuaki ratau ko tona komiti. Kei Tokomaru etahi paamu papai a te Maori. Otira ko te paamu whakamiharo kia au o nga paamu katoa o te Tai Rawhiti ko te kapareihana o Mangahauwini. He korero tawhito tenei maku. He mutu te paamu kore tarutaru kino ahakoa nga wahi maunga, pai katoa; kaore he tauhinu kaore he manuka, he karaihe anake. Kotaku tauwira tenei mo te tohunga o te Maori ki te ahuhenua. Me pau nga mihi ki te menetia, me te komiti o te kaporeihana mo te ratou marama, me to ratou kaha ki te mahi i tenei whenua kia pai. Kei Waiapu kua kaha rawa te piki o te mahi miraka; haunga ia nga mahi hipi. Heoi te mate o Waiapu mo te mahi miraka he maroke i te raumati. Otira me rapa he rongoa mo tenei mate. I mua-a-tau tonu, ka ono he kai makūkū mo te tae rawa ake kia Hamere raua ko Pepuere, nga marama o te tauraki, ka whai kai ma nga kai. Taua mua-a-tau, ko Oketopa, ko Noema. Hei ena marama ka rui he kanga, he lucerne, he Japanese millet, he Sudan grass, he tohuka. Ma te moata, mo te mata tu ka rarua nga ahua taikaha o te tau. Ko Te Kaha, tae mai ki Raukekore kai te mahi miraka kau ano.

Hei whakaatu tenei ki nga kai korero o te "Toa" kei te karikari etahi o nga morehu o te Iwi ki te ahuhenua. Kei te hari tooku ngakau, me to etahi o nga kai-hautu o te Iwi mo tenei ahua tena e te Iwi kia kaha. Haere i ta te whakatauki: "He toa taua, he toa pahekeheke; he toa mahi-kai, he toa mau tonu."

Ka ora te mare i te WOODS' GREAT PEPPERMINT CURE.

NGA RA O TE TAITAMARIKITANGA.

(Na R.T.K.)

KO nga ra o te taitamarikitanga nga tino ra o te tangata. I te tangata e tamariki ana, ina titiro whakamua ia ki te paengaroa o nga tau maha kei tona aroaro tonu, e pohēhe ia he oranga tino roa to te tangata i tenei ao: kia kaumatua ia, ka titiro whakamuri, katahi ia ka marama he oranga tino poto. I te maha o nga tau i ako ai i te kura, mutu mai te kura, i ako ai i tana mahi, i rapu ai i te matauranga e whakina mai nei e te ao, ka miharo te tangata ki te poto rawa o tenei oranga, ki te poto rawa o te wa hei okiokitanga, hei kainga ranei i nga hua o tana mahi. I te tamarikitanga ka wawata te tangata ki nga honore e whiwhi ia ina kaumatua, otira hei tona whiwhinga ki aua honore kua kaumatua ke te tangata, kua potopoto te moc, kua ngahoro nga niho, kua kore e rangona te reka o te kai, kua mauui noa te tinana, kahore kau he painga o aua honore. I kitea tenei ahua e Rore Paerona, kua whanui nei ana kupu ki te ao katoa mo ake tonu atu:—

O talk not to me of a name great in story;

The days of our youth are the days of our glory;

And the myrtle and ivy of sweet two-and-twenty;

Are worth all your laurels, though ever so plenty.

Kaua ra e korero ki au mo nga ingoa rarahi;

Ko nga ra o to tatau tamarikitanga nga ra o to tatou kororia;

Ko nga puawai kakara o nga tau e rua-tekau-marua

Kei runga noake i nga tipare honore huhua noa atu.

I te tamarikitanga o te tangata, e kori ana tona tinana me tona ngakau; kahore ona mamae, ona awangawanga; ko tona tino whakaaro ko te takaro ko te ngahau; ko tana tino kai he wawata he aroha. Ano te ao ki a ia he papa takarotanga. He tika he nui nga tikanga wairangi a te taitamariki. He aha koa ra kei tana, kahore hoki ia i mohio he wairangi? Nona ke ka kaumatua katahi ia ka whakama mo ana mahi wairangi o tona tamarikitanga. Pai atu te wairangi o te tamariki i te wairangi o te koroua.

Inakoa ka kaumatua nei te tangata ka hoki whakamuri te titiro a te ngakau, ka matakitaki ki nga ra o te tamarikitanga: ki ana mahi, ki ana takaro, ki ona hoa—ko etahi nei kuakore i tenei ao—ki ana whaiaipo. Ka pa mai te aroha, ka pa mai te pouri, a, me te miharo ki te kororia a nga ra o te taitamarikitanga. Kei te tu rarangi ki mua i au oku hoa o era ra—aku hoa i whaiwhai nanenane ai matou i nga pari poupu. Te Whetu-mata-rau, i whakarerere poti harakeke ai matou i Waitatari. Ka manu nga poti ka timata te karakia kia puta mai he hau:—

Titī parerarerā homai he hau mo taku mea;

Titī parerarerā homai he hau mo taku mea.

I to matou tino whakapono e kore rawa e hapa ka puta mai he hau, ka whakamau te titiro ki te putanga mai o te hau, a puta

tonu mai te hau! Ko nga poti kei te wai e topa ana ko matou kei uta e oma ana e umere ana. Kua ngaro a Waitatari, ko tona whakaahua ia kua tuhituhia hohonutia ki toku ngakau, e kore rawa e memeha.

Ko tetahi mahi nui a te tamariki o nga ra ka huri he kaukau. He kaukau ano o enei ra engari whakakakahu rawa ai te tangata, tena i aua ra kotahi tonu te kakahu ko te kiri anake. Hei te raumati kaore he mutunga mai o te kaukau, mai i te ata ki te tautanga o te ra. Ka ngenge i te kaukau kei ro onepu e okeoke ana, e inaina ana. Ka tapapa, ka hono nga ringaringa, katahi ka whakatatu haere nga ringaringa i roto te onepu, ka timata te karakia:—

Ka makere, ka makere, te kete koura

A Hinetungoungou-rangi;

Ka makere, ka makere, te kete koura

A Hinetungoungou-rangi.

Mutu rawa ake na kua whakapuke te onepu, kua tawakawaka.

Ki te kore i tenei, ka tapapa ano, ka mau ki nga kohatu papa, porotiti, ka tuhaina. He Tauwhainga tenei kia kitea no wai te huare e mimiti wawe i te ra. He karakia ano o tenei tu takaro:—

Pokopoko te ra; whitiwhiti te ra,

Pokopoko te ra; whitiwhiti te ra.

Ka ngenge ranei i te kaukau ka haere ki te kai pititi i Te Waipae, i Kahoea, i Tokotoko. I era ra tipu noa ai te pititi i te parae; he tinoreka te pititi o era ra kaore i rite ki nga pititi o enei ra. Ka ki nga puku ka hoki ano ki te kaukau engari ka tauwhainga ko wai ra e rere wawe ki te kopua. I te kaha o te oma, o te tauwhainga, kahore ano kia tata ki te wai ka timata te ruke i nga kakahu, ka wharona te kakahu, tae rawa atu ki te wai kua tu kiri-kau. He pai noa iho, kaore i maharatia he he—he tamariki hoki. Pera me Arama raua ko Iwi i te Kaari o Erena, kaore raua i mohio he he te tu tahanga. Ko to raua hara-koretanga tera. No to raua haranga katahi raua ka whakama, ka uhi i a raua ki te rau piki. Haunga ia ta te wahine pakeha, kua tae nei ki nga pona te potopoto o nga panekoti. He mahi ano pea na te pakeha. Ehara tenei i te mea no te hara-koretanga o te tangata pera me Iwi me tatou ranei i nga ra kororia o te taitamarikitanga. Haere ra! e era nga ra!

Tera ake, tera ake, nga mahi, nga takaro, nga ngahau o nga ra ka huri: Te kopapa i te moana, te netineti, te hirere, te patu tuna—a taona ai te tuna ki te tea tao—topipi. Kua warewaretia nga tamariki o enei ra, e nga tamariki o te ao hou, era tu takaro. Kotahi rawa te takaro o era ra kaore ano kia warewaretia i enei ra ara ko te tahae merengi. He takaro pea tenei kei te ao katoa.

He tangata kaha au ki te kai merengi, a he tangata kaha ano ki te whakatupu merengi. Na konei e kore e tika kia kiia au, "Toa kai pea R.T.K." He toa kai au, he toa mahi. Na konei hoki kaore aku tamariki e mohio ki te tahae

PIWA TAIPO (Typhoid Fever).

T. WI-REPA, M.B., Ch.B.

(*Ko te timatanga o enei korero kei te pepa o Aperira p. 768.*)

NGA TOHU O TE PIWA TAIPO.

He maha nga tohu o te mate nei. Heoi ano nga mea e tuhia i konei ko enei. *Tuatahi: He wera te kiri.* Mehemea ka toru nga ra e wera ana te kiri, me maharahara; ka wha ra, tae atu ki te rima, me haere ki te takuta, ki te neehi ranei; ka tae ki te wiki e mau ana taua wera, he piwa taipo, *Tuarua: He anini te mahunga.* Kaore e mutu i te ra kotahi, i te rua ra, i te toru, i te wha, tae atu, ki te rima. Kia tae ki te wiki ka ngaro haere taua anini. *Tuatoru, he toto no te ihu i roto i te wiki tuatahi. Tuawha: He matotoru no te arero, me te ma a runga mo nga ra e toru.* Tae rawa atu ki te wha o nga ra kua paruparu te ahua o taua arero. *Tuarima he torohi.*

Otira ko te mea nui ko taua wera. Ka roa tonu te wera me whakaat uki te takuta, ki te neehi ranei. Te ingoa tuatahi o te mate nei: Ko te "*Piwa mau roa*": (continued fever) e toru wiki hoki tae atu ki te ano wiki tona roa. No reira me mau hei tikanga pumau ma te tangata: *rongo ana i te wera mate, maharahara ana. Rua tahanga nga ra e mau ana taua wera, haere ana ki te Neehi.* Kaore noa hoki he utu o te haere ki te neehi, o te karanga ranei ia ia. Mehemea hoki chara i te piwa taipo, kaore he hē o te tupato. Kaua e hianga ki te mate nei. Ina ra, kauaka hei rongo tonu iho i te mate, ka haere ki te mahi. *Ko te haraki tena o te mate nei.* Kei whakamanamana te tangata ki tona kaha tinana, ka whakakaha ia ia ki te haututu. Ko te kai-whakaka he tena i te mate nei. Ka kaha te tutu, ka kaha te mate. *Ko nga tangata hau-tutu i te timatanga o te mate, e aitua ana i te mate nei.* He ture pumau tena no te piwa taipo.

NGA TOHU TAUMAHA.

Ko nga tohu enei hei whakaatu kei te taumaha te mate.

1. Ka pupuhi te puku.
2. Ka ngutu ngutu ahi.
4. Ka piki te wera o te kiri ki te 104 degrees F. mo te nuku atu i te toru ra.
5. Ka puta te toto i te whero. Taua toto he pango: rite tonu ki te ngarehu te pango.
6. Kaore e moe i te po, i te awatea.
7. He torohi: Nuku atu i te ono parunga i te ra.

TIAKI ME TE RONGOA I TE MATE PIWA TAIPO.

Ko tetahi tenei o nga mate e taea te arai: ara, o nga mate e kiia nei e nga tohunga he "preventable diseases." Nga mate e taea te rai kaore i tika kia mate i a ratau te tangata. Mehemea ka pangia te tangata o roto o te pa e tetahi o tenei momo mate, kaore i te kaha te arai. Ki te hemo te tangata i te "preventable disease," e tika ana kia pouritia, notemea, kei te hunga

arai te he. Titiro tatau ki te taha pakeha. He uaua te rangona e pangia ana tetahi o ratau e te piwa taipo. He aha te take? He marama no tera hunga ki te arai atu i te mate nei. Ko te whakaaro tuatahi tena ma tatau ko te *arai* atu i te mate.

Kua rua tekau aku tau e takuta ana. I roto i ena tau, kua nuku atu i te 200 nga turoro o te mate nei kua mahia e au. E toru ano o tena hunga i aitua i raro i tooku mana motuhake ake. Ko nga korero mo te tiaki o te mate nei ka tuhia nei, ko nga korero kei te mau i roto i tooku hinengaro, i mau i roto i enei tau e rua tekau, i te tiakanga i tenei 200 turoro. No reira e tika ana pea kia whakarangona te reo o te rata kua penei rawa te roa o tena piri ki te mate nei.

TAKE TUATAHI: Ko te karapoti i te mate kia whaiti. Ki te pa te mate nei ki tetahi o te whanau, o te pa ranei. Kaore e taea te whakamutu tona "ngau" i raro iho i te toru wiki, tae atu ki te ono. He mate roa hoki tenei. *Heoi ta tatau he arai ia ia ki tona tangata, me te "taiepa" i te toenga atu o te whanau, o te pa ranei*, kei pangia e ia. He mahi tohunga ano tenei. Mehemea he whare ruuma kotahi nei te whare, me hanga he teneti mo te turoro kia tawhiti atu. Me tūpā rawa te teneti kei haea, kei turakina ranei e te hau. Mehemea he whare wha ruuma nei, me wehe tetahi o nga ruuma mo te turoro, anake atu. Kia kotahi, kia rua ranei o te whanau hei tiaki. Ko nga mea pakupaku o te whanau kauaka e tukua ki roto i taua ruuma.

NGA PAEPAE KAI: Me motuhake nga paepae kai ma te turoro: ara nga pereti, nga kapu, nga naihi, paoka, pune, me era mea katoa. Tera ano nga kapu whangai turoro kei nga toa o nga wahi katoa. Ka mutu te kai a te turoro, te inu wai ranei, miraka ranei, me riringi ona toenga ki roto i te tahi paepae: ara tini karahini: *Me paera ona paepae kai katoa* kia tekau meneti e takoto ana i ro wai koropupu. *Ka whakamaroke*, ka whakaputu ki runga i tona tepu motuhake i roto i tona ruuma. Ko nga toenga kai, toenga wai i roto i te tini karahini me paera ano, mo te tekau meneti ka riringi atu ki waho. Ona tauera kai, tauera konohi mona anake. *Kauaka ona paepae kai hei horoia ki te wai horoi o nga paepae, kai a te katoa*.

NGA KAI-TIAKI: Te tikanga tika ia, ma te neehi whai tiwhikete e tiaki te mate piwa taipo. Kua whakaakona hoki ia ki nga tohutohu o te tiaki i te mate nei. No reira, mehemea he neehi e tata ana mai, me karanga kia haere mai hei tiaki, hei tohutohu ranei. Ko enei tohutohu mo nga mea tawhiti i nga neehi, i nga takuta: ara, mo nga tangata o Maunga Pohatu, o Te Whaiti, o Ruatahuna, o Maraenui, o Omaio, o Te Kaha, o Raukokore, o Whangaparaoa me Potaka. *Tuatahi mo nga Kakahu*. Me tuitui he kaka kareko hei uhi i nga kaka o te kai tiaki; penei me te kaka ma o te minita karakia nei. Ka

tomo ki roto i te ruuma, ka kakahu i taua kaka. Ka puta ki waho, ka unu. *Tuarua* mo nga ringaringa. Me tango mai he peihana motuhake hei takotoranga wai rongoa hei horoi i ona ringaringa. Ki te kore he peihana me tini karahini noa. *Kia* tata tonu te ki i te wai. Ka riringi iho he *Jey's Fluid* ki roto. Me whakaaro noa kia rite te rahi ki te rahi e pau ki roto i te tepara puunu. *I nga wa katoa e pa atu ana ona ringa ki te turoro, me horoi ona ringa ki te wai nei i muri iho. Kauaka tenei tohutohu e takahia.* Ki te takahia, tera ka piri mai nga purapura piwa ki runga i ona ringa ka nanao atu ki te kai, ka pa ki runga i aua kai. Ka kainga e ia aua kai, ka uru ki roto ia ia aua purapura, ka pangia ia. Engari mehemea kua pangia ia e te piwa i mua atu, kaore noa ia e tino whakapapatotia mo tenei taha o te mahi. *Kaore hoki te mate piwa taipo e pa tuarua ki te tangata.* Ahakoa he mau mimi tona mahi, he mau paru ranei, he uhi noa atu ranei i nga kaka o te turoro, me horoi rawa ona ringa i muri iho. Me tauera motuhake ano mona.

TUATORU: Nga wai unu, me nga miraka ma te nuinga o te whanau me paera rawa, hei patu i nga purapura o te mate.

TUAWHA: Te tikanga tino tika, kauaka rawa tetahi tangata e haere ki roto i te ruuma o te turoro. Mehemea ki te haere, kauaka hei hongu, hei kihi ranei. *Me horoi nga ringa i muri iho o te whariru-tanga.*

TUARIMA: Ko nga mea o te iwi kaore ano kia pangia e te piwa taipo, me haere kia "werowerotia" e te nechi ki nga rongoa a te Tari o te Ora (Inoculation). Engari kauaka e haere i te wa kua puta te mate piwa ki tetahi o te whanau, ki te takiwa ranei. Taua rongoa "werowero" hei karo i te mate. Ko iana e ahuhenua na nga nechi ki te mahi i taua mahi. Engari ki te mahia i te wa he piwa taipo kei te tata mai, a ka pangia tetahi i "werowerotia" tutata-tia, ka tahuri mai taua rongoa hei hoariri ara ka aitua te tangata. No reira kia tawhiti noa mai i nga paanga piwa ka haere kia "werowerotia."

TUAONO: Me arai nga kai a te hunga ora kei nohongia e te rango. Me uhi ki te "butter-muslin" ranei, ki te "pepa paraone" ranei, ki te "tauera peeke" ranei, ki etahi kaka noa ranei; i te mea tonu e uhia ana nga kai kei eke mai te rango. Ko te rango hoki tetahi o nga kai-mau haere i te purapura o te mate piwa taipo. Ko nga mea e taea e ratou, me hanga he "kapata": me tini puareare me *wire gauze* ranei mo nga taha. Ko te tangata e hiahia ana kia, taha ia ia te wero a te piwa taipo, kia kaua rawa e hapa ia ia enei tohutohu.

MO TE TAHA KI TE TURORO.

Me takoto te turoro i runga i te moenga. Kauaka hei maranga mai mo te ono wiki. Kia rua nga tangata hei tiaki ia ia: Kotahi mo te awatea, kotahi mo te po. *Kauaka rawa hei mahue noa te turoro*, kei mahi i nga mahi he. Kauaka hei heke ki raro o te moenga ki te paru, ki te mimi ranei. Me Taria te roanga.